

AZ ÚR IMÁDÁSÁRA TEMPLOMOT, A LÉLEK ÁPOLÁSÁRA ERŐS GYÜLEKEZETET

*34-szer nagyobb az adó,
mint az ország többi részében*

BÁRMI fontos esemény történt is Torontálvásárhelyen 1922 és 1944 novembere között, ahhoz valamiképpen köze volt a lelkésznek. A nagy eseményeknek mindig ő volt a főszereplője, vagy legalábbis egyike a főszereplőknek. Ilyen volt a már említett 1938. évi templomi jubileumi ünnepség.

A bányászati magyar reformátusok nagy megbecsülésben tartott istenházát 1833-ban kezdték felhúzni, s 1838-ra fejezték be. Építészeti remeknek mondják. Későbbi számítások szerint 1 158 000 téglát használtak fel hozzá. Ott volt valamikor a piactér, abból adták át a templom részére több mint egy holdnyi területet. (Mintegy hatezer négyzetmétert.)

Nagy ünnepség keretében emlékeztek meg a csakugyan impozáns templom építésének 100. évfordulójáról. Erre készült az emlegetett emlékfüzet.

A templomot természetesen kicsinosították erre az alkalomra.

Jóval korábban, még az 1894. esztendőben történt, hogy az egyháztanács elhatározta, meg kell magasítani – sugárosítani, mint fel van jegyezve – a tornyot, mert nem látszik a határ minden szegletéből. Nincsen adatunk arról, milyen magas volt addig, csupán azt jegyezték fel, hogy korábban kőkupolában végződött. Ezt lebontották, és meredeken fölnyúlóra formálták át, így lett a teljes magassága a mai 68 méter. A javítással együtt végzett magasztás 1903-ra befejeződött. Az aranyozott vörösréz gömböt, a csillagot és a vitorlát augusztus 16-án húzták a hegyébe, a fölszentelést pedig november 15-én tartották. Ebből a sikeres vállalkozásból is az látszik, ami más eredményekből, nevezetesen az, hogy több elődéhez hasonlóan Gacsál – Gachal előde és egyben későbbi apósa – lelkész is buzgó, híveit állandóan munkára sarkalló lelkész volt.

A századik évfordulóra ismételten nagyjavítást végeztek az egész épületen „A templomjavítás az orgonáéval együtt több mint ötvenezer dinárba került. Ezt a javítási munkálatot vezető építő bizottság tagjai voltak Gachal János lelkész, Mohácsi Sándor és Görge [Nyilván sajtóhiba. Helyesen Görbe. – M. M.] Mihály.” – olvassuk az emlékfüzetben.

„A templomot az egyháztanács 1938 évben teljes egészében átjavította, bemeszeltette, a padokat, ajtótokot, ablakokat újrafestette, villanyvilágítással látta el.”

Ez utóbbival némi gond volt, talán civakodás is, mert sokan elleneztek a villany bevezetését, de végül győztek az elgondolás pártolói. „A renovált templom felavatása 1938 augusztus 14-én történt a jugoszláv királyságbeli református ker. gyülekezetek és hívek jelenlétében... Erre az ünnepségre sokan eljöttek idegenbe szakadt híveink közül is, sőt áldottabbá tették ezt a magasztos szép ünnepet azoknak az egyházaknak és városoknak a képviselői is, ahonnan másfél évszázaddal ezelőtt első telepeseink kiindultak. A felavatást tiszteletes Ágoston Sándor püspök végezte.”

Ágoston püspök sokat foglalkozott egyháza s egyben a délvidéki magyarok sorsával. Sok esetben vállalta nyilvánosan ezt a sorsot, s viselte a vállalás következményeit. A templomavatás idején már kezdett enyhülni az állam részéről a kisebbségekre gyakorolt nyomás. A második világháború küszöbén tartott a világ. Az első világháború győzteseinek a gögje érezhetően csökken. A magyar határok igazságtalan meghúzásának ténye elfogadott gondolattá válik, s a nagyhatalmak hajlanak a kiigazításra. A magyar követelések enyhítésére a kisantant országai magyarellenes nemzetiségi politikájuk revideálására kényszerülnek. Ennek jele volt az is, hogy a torontálvásárhelyi jubileumra magyarországi vendégek is jöhettek nagy tömegben. Ágoston azonban nem fejthette ki akkor még nyilvánosan igaz gondolatait, de megtette ezt három évvel később, Jugoszlávia fölbomlásakor, többek között *A Visszatért Délvidék*²¹ c. könyvben. Azokról az

²¹ Csuka Zoltán (szerk.): *A visszatért Délvidék*, Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1941. A kötetbe olyan személyiségek is írtak cikket, mint dr. Deák Leó, a későbbi megyei főispán (kivégezték), dr. Reök Andor szabadkai főispán (kivégezték), Herceg János író, Csuka János író (eltiltották az írástól)...

állapotokról ír benne, amelyek a két háború között meghatározták a délvidéki magyarok helyzetét, s amelyek miatt oly nagyon várták a délvidéki magyarok a felszabadulást. Miután ez 1941-ben részben megtörtént, Ágoston püspök ezt írta: „Nagyvonalú földreform, ügyes telepítések, jól átgondolt iskolarendszer, tervszerű adó- és hitelpolitika voltak azok az eszközök, amelyekkel az itteni kisebbségek elszegényítése, a falvak elnéptelenítése, a proletárrá vált kisebbségnek városokba való beterelése lassan és biztosan haladt előre.

Például csak egyre mutatok rá. (...) Horvátországban 17-szer, a Vajdaságban pedig 34-szer nagyobb volt az adó, mint az ország többi részében.

(...)

Ennek lett most vége.

(...)

Végül nem hallgathatjuk el azt sem, hogy ugyanakkor, mikor örvendünk és hálát adunk – szomorúságunk is van.

Szomorúságunk az, hogy a délvidéki református egyház csak részben tért vissza a magyar református egyház kebelébe. Ugyanis egyelőre csak a bácskai, baranyai egyházközségek tértek vissza.”

Ágoston püspök nem csupán a saját véleményét fogalmazta meg, hanem a teljes délvidéki magyarságét. Bizony, hogy felszabadulásként élte át a honvédség bevonulását, az elnyomatás végeként. A vissza nem csatolt részek magyar lakossága pedig szomorúan vette tudomásul, hogy kimaradt az igazságtételből. Aki ezt így meg merte fogalmazni, annak később fizetnie kellett őszinteségéért. Nem is értjük, hogyan nem tették el láb alól Ágoston püspököt is. Csupán föltételezhető, hogy ebben talán közreműködhetett Kek Zsigmond tiszteletes, a püspök veje, akit még a vérengzések ideje alatt kijelöltek a délvidéki, kommunista elkötelezettségű magyar napilap főszerkesztői posztjára. Róla vallott egy Újvidék melletti faluban, Piroson nyilatkozó tanú, azt állítván, hogy Kocsis Mihályt, az ő református papjukat Kek Zsigmond mentette ki a kivégzők karmaiból.²²

A templom 1938. évi jubileuma alkalmából elképesztő összeget költött a falu lakossága. Majdnem bizonyos, hogy egyetlen más református közösségünk sem tudta volna elviselni azt a ter-

²² A tanú nyilatkozata a szerző birtokában.

het, amit ők igen. A kiadások fedezése természetesen alapján a vásárok forgalmából tellett ki, ismételten igazolván a korábbi faluvezetők bölcsességét, akik megszerezték a vásártartás jogát. A kimutatás szerint a falu 147 000 dinárt költött a harangok pótlására már a korábbi években. Vallásos Otthonnak nevezett épületet emeltek, amelyben iroda, istentiszteletek tartására is alkalmas hittanterem van, erre 97 000 dinárt költöttek. Az új temető kerítése 48 000 dinárba került. Maga az ünnepség is sok pénzt felemészthetett, de erről nincsen kimutatás. Mindezt állta a község és az adakozó hívek.

Hogy fogalmat alkossunk, mekkora érték volt ez az összeg, hadd álljon itt összehasonlításként, hogy abban az időben egy ábécéskönyv ára 5 dinár volt, egy meséskönyv 6–8, egy napszám 6–7, egy nagy tölcser fagylalt fél dinár. Egy ügyvéd által lebonyolított, ingatlanra vonatkozó adásvételi szerződésből eredő telek-
könyvi átíratás költsége 100 dinár volt.

Az elüldözött Gacsai János helyébe érkező Gachal János az első naptól kezdve belevetette magát a feladatok sűrűjébe. Talán a párja elvesztésével járó magányát is nemes feladatok vállalásával pótolta.

„Nem is olyan régen alakult meg Debelyácsa legaktívabb karitatív egyesülete, a Debelyácsi Református Egyház Nőegylete. Az egyesület Gachal János kezdeményezésére alakult meg 1923. október 31-én.” Olvashatjuk az emlékkönyvben.

A Nőegylet alakulásakor még mindössze egy éve élt újonnan elfoglalt állomáshelyén. Mint a további szövegből megtudhatjuk, nem csupán ő, hanem a családja is részt vett a falu társadalmi életének szervezésében. *„...ma az egyesületnek mintegy 200 működő tagja van. (...) Az egyület hetente egy bibliaórát tart október 31-től április 1-ig, csütörtökön délután. (...) Ezeknek a délutánoknak leg-lelkesebb és legaktívabb rendezői: Gachal Jánosné, Vitkay Gyuláné és Fekete Lilike.”* A lelkész és a kántor harmonikus együttműködése tehát átragadt a feleségekre is. Természetes tehát, hogy az egyesület vezetőségében is ott találhatjuk mindkét hölgyet. Gachalné az ügyvezető elnök, Vitkayné pedig választmányi tag.

A Református Egyházi Dalegylet bizonyára minden idők leg-nevezetesebb torontálvásárhelyi egyesülete volt. A lelkes fiatal kántor és az akkor már meglehetősen tapasztalt pap mindent

*A zenei élet máig tartó hatással meg lett alapozva.
A folyamatosságot a mindenkori vezetők, a művelt emberek
szavatolták. A fenti, 1947-ben készült képen az első sorban, az alsón,
az 1948-ból ránkmaradton pedig jobbról az első, szaxofonnal
a kezében Ribár Béla, a későbbi világhírű kristálytudós*

megtettek az énekelgetők munkájának és az egyesület sikerének érdekében. *„Nagyon szépen felszerelte magát a dalárda Vitkay Gyula működése óta. Vettek egy pianínót és egy harmóniumot. A pianínóval egész kultúrmissziót teljesít a dalárda, mert nemcsak saját használatukra vették, hanem kölcsönadják nemzeti és vallási tekintet nélkül minden kulturális megnyilatkozáshoz.”* Az emlékfüzetben a szerzők azt is megmagyarázták, hogy a dalárdának nem csupán dallikázó, hanem a magyarságtudat ápolása mellett a lelki egyensúly, a lelkiemelő megtartásában, erősítésében is szerepet szántak. *„Az emberi lélek legszebb megnyilatkozása, amikor jókedvében vagy bánatában az ember ajkai megnyílnak. A magyar zeneirodalom a legcsodálatosabb gyűjteménnyel rendelkezik. Nincs az a hangulat vagy érzés, amire a magyar embernek ne volna egy-egy dala. Még imádkozni is szebben tud a magyar ember dalban.”* – írták a szerzők. A dalegylet vezetőségének névsora megtalálható a füzetben, és ugyan ki más lehetne a díszelnöke mint Gachal János. Elnök Tóth Ferenc községi bírósági – illetve ekkor már községi elnök –, az egyetlen százholdas gazda a faluban. Annak a valamikori bírónak az unokája, akiről azt mesélték, hogy fönt járt Bécsben a császárnál, s akiről az emlékkönyvben többek között ez áll: *„...rengeteg jót tett Debelyácsa községnek. Csak egy későbbi történet író feladata lesz megállapítani, megfelelő történelmi távlat nyomán..., mennyiben járult hozzá községünk külső szépségének emeléséhez és benső – gazdasági – megerősödéséhez.”* Alelnökök – a negyvennégyben szintén kivégzett – Tóth Sámuel és Jóvér Mihály. A karnagy meg természetesen nem lehet más mint Vitkay Gyula. A választmányában ott olvashatjuk a korabeli Torontálvásárhely legtekintélyesebb polgárainak nevét, kivétel nélkül: Bán István, Görbe Gyula, Joó Imre, Kis Antal, Kovács Imre, Mohácsi Antal, Sasi János, Martinek Béni, Ribár Péter...

1922-től istentisztelet formájában megkezdte működését a vásárnapi iskola, ahol a magyar gyerekek részben pótolhatják azt, amit a kisebbségellenes államiban nem tanulhatnak. Mintegy 200 diákkal dolgoznak. Vezetője Gachal János lelkész, segítői: Tóth Bálint lévita és Vitkay Gyula orgonista kántor.

Szintén 1922-ben kezdődik az ifjúsági keresztyéni munka. Jellegéből ítélve sem lehet kétséges, hogy a lelkész a vezetője. Hallgatóinak a száma mintegy száz fiatal.

Kivégezték a papot, a vezetők egy részét egy tucat mással együtt, s mindezek után nem veszett el a falu hite. Már 1945-ben újraéledt a színjátszás. A magyar nemzettudat a népviselet fenntartásában is kifejezésre jut. A honvéd huszárokra emlékeztető zsinóros ruha persze nélkülözhetetlen

„A község teljes egészében református, aminek kézzel fogható bizonyossága a község és az egyház teljes összetartozása (...) 1920-tól kezdve pedig az összes iskolák államiak, ahol az egyház csupán a vallástanítást végezheti. Ez a körülmény indította egyházunkat, hogy az iskola pótlására vallásos Otthont építsen.”

Némi túlzás van abban az állításban, hogy a község teljes egészében református. Az 1910-es népszámlálás szerint a falunak 5180 lakosa volt, közülük 4138 református, 498 katolikus, 121 evangélikus, 100 izraelita és 25 görögkeleti. Annyi azonban kétségtelenül igaz, hogy a reformátusok erős közösségi élete szinte azt a látszatot keltette, hogy más vallásúak nincsenek is közöttük. Ők szervezték a közeletet, és kezükben tartották a falu irányítását. A többi hitfelekezet tagjai ezt tudomásul vették, s feltűnő módon maguk is éltek azt a közeleti buzgalmat, ami a református eklézsiáról áradt ki az egész falura.

Öt évvel Gachal állomáshelye elfoglalása után, 1927-ben készült el a falu életében igen jelentős szerepet játszó, *Vallásos Otthon* néven fentebb már említett épület, amelyben szinte minden művelődési szervezet otthonra talált. Esetenként majd félezer nézőt és szereplőt befogadott, vagyis a teljes lakosságnak a tíz százalékát. Téli időben, nagy hidegekben, amikor a templom hidegét nehezen viselték volna el, még az istentiszteletet is ott tartották. Ott szervezték meg a Vasárnapi Iskolát is.

Abban az időben a kisebbségre jutott magyarok között az előadott népszínművek számát szinte a megmaradásért folyó küzdelem mércéjének tekintették, de eszközéül is szolgált. Bennük ugyanis magyar történetek szerepelhettek, sőt magyarországiak; magyar falvakról, magyar személyekről, esetenként magyar történelmi személyekről, hősookról szóltak, esetleg csak magyar mesealakokról.

Az emlékfüzetet akár részrehajlónak is vélhetné az olvasó, ha más forrásból nem tudnánk megerősíteni azt a képet, amelyet a falu magyarságának szinte példátlanul lelkes összefogásáról és az ebből eredő sikerekről fest. De itt van a Szabadkán 1940-ben kiadott *Bokréta; A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja 1919–1940*²³ című és alcímű kötet, amely ugyanolyan vagy még

²³ Szerkesztette és kiadja Farkas Frigyesné Lichtneckert Margit. A kiadványt az utókor olyan értékesnek tartja a délvidéki magyar művelődési élet ku-

nagyobb elismeréssel szól a faluról és vezetőiről. Érdekes belőle idézni néhány ide illő passzust.

„A község kulturális életében a legnagyobb szerepet a református egyesületek játsszák, amelyben a község református lakossága és az ifjúság értékes munkát végez a népi szellemi élet fenntartása és fejlesztése tekintetében. Ezek az egyesületek: az ötven év óta fennálló Református Egyházi Dalegylet, valamint az eölvédi²⁴ Gachal János református esperes által 1922-ben megalakított Keresztyén Ifjúsági Egyesület és a Református Nőegylet. Műkedvelő és ismeretterjesztő munka folyik a Gazdakör, az Ipartestület, az Önk. Tüzoltótestület és a Spárta Sport Klub kebelében is.

A szellemi élet fejlesztését nagymértékben elősegíti a református egyesületek 1927-ben épült, szép színpaddal rendelkező, modern és tágas Református Vallásos Otthona.

A debelyácsai magyar szellemi élet kimagasló vezetője – az egész jugoszláviai magyar kultúrélet egyik leghivatottabb, nagyképzettségű személyisége – eölvédi Gachal János református esperes. Munkásságában nemes segítőtársa eölvédi Gachal Jánosné tiszteletes asszony, a magyar nagyasszonyok egyik megtestesítője, aki nemcsak a szeretet munkájához jár elől jó példával, hanem minden kultúrmunkának résztvevője, műsoros és műkedvelő előadások szakavatott rendezője is.”

Még jó, hogy ezt az Almanachban olvassuk. Ennyi szépet és jót önmagáról és élete párjáról mégsem írhatott az emlékkönyv szerzője.

A kultúr- és közélet falusi körülmények között zajlott ugyan, mert hát hogyan is történt volna, de magas szinten, amire abból is következtethetünk, hogy milyen vendégszereplők is megfordultak náluk. A Bokrétából idézünk ennek ábrázolására:

tatása szempontjából, hogy az ausztráliai Sydneyben létrejött egy egyesület, a Délvidéki Magyar Könyvbarátok Köre, s ennek szervezésében reprintben újra kiadták, és példányainak legnagyobb részét hazaküldték, mert itthon – mint mondani szokták – már aranyért sem lehetett kapni. Ehhez azt is tudni kell, hogy a világ egyik legtömegesebb magyar egyesülete Sydneyben működik, a Délvidéki Magyar Szövetség. S azt is, hogy a kiadvány legfőbb védnöke is ez az egyesület volt.

²⁴ Mint majd látni fogjuk, Gachalnak nemesi titulusa volt, eölvédi az ezzel járó előneve. Ölvéd helység Trencsén vármegye báni járásában található.

„Az egyesület [A Református Egyházi Dalegylet – M. M.] meghívására ment Debelyacsára hangversenyezni Szénássy Károly hegedűművész, a beográdi állami zeneművészeti főiskola művész-tanára és Sztojánovics Péter hegedűművész.”

Szénássyról többek között ezt írta Kalapis Zoltán az Életrajzi Kalauz III-ban: „(Nagyszentmiklós 1911. szeptember 22. – Szent-tamás, 2000. május 23.) ...boszorkányos ügyességével elképesztette első tanítóját, a pesti tanultságú Kuller Rudolfot. Ő ajánlotta a «kis Paganinit» Szedlacsek Lajos figyelmébe, aki Prágában tanult, Pesten, Drezdában és Genfben volt koncertmester [...] 1926-ban felvették a Zeneakadémiára, hol Hubay Jenő hegedűművész keze alá került [...] Bécsben [...] 1931-ben [...] első díjat kapott a fiatal hegedűművészek világversenynén.”

A torontálvásárhelyi zenei élet színvonalát jelzi az is, hogy Vitkay szervezésében, a Dalegylet tíztagú zenekarának kíséretében merték vállalni Johann Strauss Kék Duna keringőjének elő-adását.

A felnőttek képzésére is sokat áldoztak. A sokaságból látszik, nem hiányoztak az érdeklődők